

Веска КИРИЛОВА

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

**ФУНКЦИОНАЛНА СУБСТИТУЦИЯ НА ГЛАСНИТЕ [i] И [и]
В УСТНАТА ПРАКТИКА НА ФРЕНСКИЯ И НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Veska KIRILOVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

**FUNCTIONAL SUBSTITUTION OF VOWELS [i] AND [и] IN THE ORAL
PRACTICE IN FRENCH AND BULGARIAN LANGUAGES**

The present study examines some cases of functional substitution of the French vowel [i] and of the Bulgarian [и] in the oral practice of both languages. The research establishes the substituents of the two vowels, the phonetic and phonological consequences as well as the phonetic reasons causing the course of the substitution process under consideration.

Ключови думи: субституция, устна практика, френски език, български език, гласна [i], гласна [и].

Keywords: substitution, oral practice, French, Bulgarian, vowel [i], vowel [и].

В устната практика на френския и на българския език настъпват различни фонетични промени, сред които се наблюдава проява на субституционни процеси на френската затворена гласна [i] и на българската тясната гласна [и]. Тези процеси обикновено се описват като фонетични особености, характерни за различни местни говори. Функционалните (ненормативните) промени при гласната [i] във френския език и неговите диатопни разновидности са описани от редица фонолози, сред които: за френския език на територията на Франция – Картон (1983), Белцунг (2008), Валтер (1982, 2012), за канадския вариант на френския език – Риан (2003), Биго, (2013а, 2013б), Морен (2020), за белгийския вариант на френския език – Пол (1983), Франкар (2008, 2010), за швейцарския – Валтер (1982, 2012) и др. Диалектоложки проучвания отразяват подобни субституционни процеси в българския език при гласната [и] – Мирчев (1978), Младенов (1984), Холиолчев (1984), Тотоманова (1992), Стойков (1993), Иванов (1994), Бояджиев (1997).

Настоящата разработка разглежда някои случаи на функционална субституция на френската затворена гласна [i] и на българската тясна гласна [и] в устната практика на френския език, в някои негови диатопни разновидности и в българския език. Изследването е насочено към видовете звукови сегменти, които заменят двете гласни – [i]/[и], към вида на субституционния процес, както и към фонетичните фактори, които влияят при проявата му на субсегментно, сегментно и супрасегментно ниво.

1. Функционална субституция на затворената гласна [i] в устната практика на френския език

1.1. Субституция на гласната [i] с алофона [ɪ]

Френската гласна [i] е обект на нефонологично отваряне в нормандския говор във финална затворена сричка, където [i] е заменена от своя фонетичен вариант [ɪ]. Той се произнася с по-слабо мускулно напрежение: *fille* [fi] => [fɪ]¹ (Картон 1983: 30). Субституция на [i] с алофона [ɪ] може да бъде наблюдавана също в белгийския вариант на френския език (Франкар 2010: 119), но тя е характерна предимно за канадския френски, въпреки наличната вариантност относно условията на нейната проява. В канадската разновидност на френския език като цяло гласната [i] се заменя от отпуснатия си вариант [ɪ] под ударение в сричка, затворена от една или повече неударяващи съгласни (Биго 2013а: 126) : *vite* [vɪt] (Биго 2013а:120)², *pipe* [pɪp], *vite* [vɪt], *tic* [tik], *vide* [vid] и др. (Биго 2013а: 126). При някои информатори обаче се отчита използване на алофона [ɪ] в затворена сричка във всички позиции на думата без оглед на съгласната, затваряща сричката: *biscuit* [bɪskɪ] (Биго, 34), а влияние върху процеса на отпускане на [i] оказва само сричковият фактор – затворен вид на сричката. Алофонът [ɪ] разширява периметъра си на употреба и в отворена сричка – [kɪlzɪn], а наблюдаваната промяна се обяснява с вокален асимилационен процес: [i] във финална затворена сричка се отпуска до [ɪ], като влияе върху гласната [i] в предходната отворена сричка, намалявайки силата на учленението ѝ. Реализиране на алофона [ɪ] в неударена позиция се наблюдава също и в елзаския говор без оглед на вида сричка: *Riquevihr* [ɾikvi:r], *il faut* [ɪfo]) (Картон 1983: 15-16). В акустично отношение отпуснатият вариант [ɪ] не напуска дисперсното поле на фонемата /i/. Той няма смислоразличителна функция и се намира в допълнителна дистрибуция в определена сричкова и/или акцентна позиция.

Следователно във френския език и неговите разновидности произнасянето на алофона [ɪ] се обуславя от фонетични фактори, действащи на сег-

¹ Полусъгласната [j] е преминала в съгласната [ɪ], затваряйки сричката, съдържаща гласната [i].

² Отпуснатата артикулация се наблюдава също и при останалите две затворените гласни [y] и [ɥ], реализирани съответно като алофоните [Y], [U]: *rude* [ɾY:d], *boule* [bU] (Биго 2013а:120).

ментно, силабично и супрасегментно ниво: при някои замени гласната [i] се намира под ударение в сричка, затворена от неудължаваща съгласна/съгласни, при други гласната [i] се намира под ударение в затворена сричка без оглед на съгласната, затваряща сричката, при трети субституционният процес може да протече също и в неударена отворена сричка.

1.2. Субституция на гласната [i] с [i:]

1.2.1. Фонологична субституция на [i] с [i:]

При някои видове замени на кратка с дълга гласна вокалната дължина изпълнява смислоразличителна функция. Опозицията кратка – дълга гласна, характерна за елзаския говор например, служи за разграничаване на *звучна* от *беззвучна* съгласна. Във финална позиция на думата, където се наблюдава краесловно обеззвучаване на съгласните, загубата на звучност се компенсира чрез удължаване на предходната гласна: bac [bak] – bague [ba: k] (Картон 1983: 15). Тази особеност характеризира също и белгийския вариант на френския език: vite [vit] – vide [vi:t], visse [vis] – vise [vi:s] и т.н. (примери на Амби 2005: 170). Наблюдаваният процес би могъл да бъде определен като *позиционен междусегментен трансфер на смислоразличителен признак* от съгласна към гласна. Признакът звучност на съгласна, реализирана в краесловието, преминава от субсегментното в сегментното ниво, прикрепяйки се към предходната гласна чрез качествената вокална характеристика фонологична дължината. Подобен процес е познат във фонетиката още като „трансфонологизация“ – той се състои в запазване на смислоразличителна опозиция под нова фонологична форма (Мартен 1997: 209). Тук следва да се уточни обаче, че в случая трансфонологизацията не засяга фонологичната опозиция в езиковата система, а се проявява в дадена прозодична позиция – финална сричка на думата, и по-точно финална затворена сричка (краесловие), т.е. в сричкова позиция кода, поради което тя би могла да бъде определена като *позиционна трансфонологизация*.

В някои френски диалекти, напр. този в Юра, в Бретан, е възможна замяна на гласната [i] с [i:], чиято фонологична дължина изпълнява ролята на сегментен компенсаторен механизъм при изпадане на звук – в случая това е краесловната полусъгласна [j]: fille [fij] => [fi:] (Картон 1983: 43); grille => [gri:] => [gri:] (Картон 1983: 34). Този вид замяна би могла да бъде определена като *позиционна трансфонематизация*, тъй като е извършен трансфер не на смислоразличителен признак, а на цялата фонема с всички нейни смислоразличителни признаци – изпадналата от речевата верига фонема в определена прозодична позиция е прикрепена към предходната гласна чрез компенсаторна фонологична дължина.

1.2.2. Фономорфологична субституция на [i] с [i:]

Опозицията между кратката гласна [i] и гласната дълго [i:] изпълнява фономорфологична функция в някои местни френски говори, сред които този на Шампан, Бургундия, Южна Лотарингия, Дубс, Нормандия, както и в швейцар-

ския вариант на френския език, като служи за разграничаване на формите в ед. от тези в мн. ч. и на формите в м. р. от тези в ж. р. (Сабио 2013: 31, Валтер 1982, цитирано по Карон 2014: 184): *nu* [ny]/*nue* [ny:], *armé* [arme]/*armée* [arme:], *chat* [ʃa]/*chats* [ʃa:] (Валтер 1982, цитирано по Карон 2014: 184). Установява се също функционалност при минимални опозиционни двойки, изразяващи различен смисъл, при запазено фономорфологично разграничение за м.р./ж.р, ед.ч./мн.ч.: *lit* [li]/*lie* [li:], *bout* [bu]/*boue* [bu:], *mot* [mo]/*maux* [mo:] (примери на Валтер в Карон 2014: 184). В разглеждания процес се откриват следи от предходен период в историческото развитие на френския език, когато вокалната дължина е служела за изразяване на същия вид опозиция: *drap* [dra] – *draps* [dra:], *armé* [arme] – *armée* [arme:] (Сабио 2013: 31) и чието съществуване е продължило до края на XIX век. Подобни субституционни процеси са характерни също за белгийския, както и за канадския вариант на френския език, в които вокалната дължина на гласната [i:] изразява граматическата категория ж. р. във финална отворена сричка: *ami* [ami] – *amie* [ami:] (Пол 1983: 37, Сабио 2013: 31, Франкар 2008: 42, Франкар 2010: 119). В синхронно-динамичното развитие на езика замяната на кратко [i] с дълго [i:] би могла да се разглежда като фономорфологична, а качествената вокална характеристика е етимологично обусловена.

1.3. Субституция на затворената гласна [i] с [ɛ]

Субституцията на затворената гласна [i] с [ɛ] е с ограничена проява и се наблюдава в изолирани случаи, например в парижкия просторечен говор, при наречието „oui“ => „ouais“, [wɛ] (Картон 1983: 84). Този произносителен вариант е отразен и в речта на някои герои в съвременни литературни произведения напр. в романа на М. Бюси „Времето е убиец“:

– Clo?

Lentement, Clotilde fit glisser le casque posé sur ses oreilles. Contrariée. La voix de Manu Chao et les cuivres de la Mano Negra grésillèrent dans le silence des pierres chaudes, à peine plus forts que les grillons derrière les murs de la bergerie.

– Ouais?

– On y va... (Бюси 2016: 7).

В използваните източници и научни публикации, описващи различни фонетични промени, не се установяват други случаи на субституция на тясната гласна [i] освен описания.

1.4. Субституция на [i] или на сегментния отрязък [ij] с [j]

Субституцията на [i] или на фоничния отрязък [ij] с [j] е характерна за френския южен говор и може да се наблюдава при определен сегментен контекст, когато [i] е предшествана от двуконсонантната група *обструент* + *плавна съгласна* и е последвана от гласна (*обструент* + *плавна* + [i] + *гласна*). Според правоговорните норми в посочения контекст гласната [i] следва да се произнесе [i] или [ij]: [griɛf] (<http://www.cnrtl.fr/definition/grief>) или [grijɛf]

(Дюран 2009: 22), но в южния говор [i]/[ij] се заменят с [j] и думата се произнася [grjɛf], brièveté [briɛvte]/[brijɛvte] => [brjɛvɛte] (Дюран 2009: 22). Видно е, че разглежданата замяна е сегментно обусловена.

2. Функционална субституция на тясната гласна [и] в устната практика на българския език

2.1. Субституция на кратко [и] с дълго [и:]

Замяната на кратко [и] с дълго [и:] е свързана с проява на фонологичност при дължината, съпровождаща гласната [и]. Фонологичната дължина не е характерна за гласните на нормативния български език, но тя се наблюдава под диалектно влияние, като компенсаторен механизъм при изпадането на различни съгласни, като най-голям дял се пада на съгласните [х-л-т] (вж. още Жобов 2004: 49–50). Компенсаторно удължаване на гласната [и] се наблюдава след елизия на съгласните [х] и [л]. Замяната на гласната [и] с дълго [и:] е резултат от *позиционна трансфонематизация* – вокалната дължина поема функцията на изпадналите съгласни в речевата верига. Под диалектно влияние веларната съгласна [х] изпада в аористните форми на 1 л. мн.ч. напр. в софийския говор ([тражй:ме]) (Иванов 1994: 129), в дупнишкия говор (*правихме* => *прави'ме* [прави:ме]) (Иванов 1994: 132), в костурския говор (югоизточно от Преспанското езеро): *извадихме* => *извади'ме* [извади:ме] (Иванов 1994: 146). Позиционната трансфонематизация се извършва в сричкова позиция кода. Тя се наблюдава също при изпадане на [л] в краесловието в говори на юг от Плевен в селата Петърница, Опанец, Тръстеник: учил => [учи:]³ (Жобов 2004: 52). Разглежданата позиционна трансфонематизация се вписва в обща тенденция, характерна за различни езици по света – изпадането на сонорните или ларингалните съгласни в позиция кода води често до компенсаторно удължаване на предходната гласна (Риалан 1993, цит. по Белцунг 2008: 4).

2.2. Субституция на [и] с вокални фонемни

За разлика от френския, в българския език са налице множество случаи на субституция на тясната гласна [и] с други вокални фонемни – както тесни, така и широки. Наблюдават се също и субституционни процеси, водещи до замяна на тясната гласна [и] със съгласна.

2.2.1. Субституция на гласната [и] с тясна гласна

2.2.1.1. Субституция на гласната [и] с гласната [у]

Замяната на предната гласна [и] от задната гласна [у] е свързана с промяна на два смислоразличителни признака – 1) нелабиалност => лабиалност и 2) антериорност => постериорност. В част от случаите тези артикулационни промени са съпроводени със смекчаване на предходната съгласна ([и] => [’у]), при други случаи на субституция предходната съгласна запазва твърдостта си ([и]

³ Компенсаторното фонологично удължаване е характерно и за другите гласни след изпадане на [л] в края на сричката в селата Петърница, Опанец, Тръстеник: булки => [бу:ки], стол => [сто:] (Жобов 2004: 52).

=> [y]). Замяната на [и] с [’у] е характерна за шуменския говор: *кул ’уби, п ’упёр, с ’урмàх* (Стойков 1993: 106), *[б ’у̀ва, к ’ул ’ум, п ’упер, с ’урмàф, од ’уф, кол ’уба]* (Иванов 1994: 69). В родопските, тракийските и други говори се срещат също случаи на преглас на [и] в [’у]: *[с ’урмàх, нòс ’уф, ход ’уф]*, както и преход на [и] в [у] (без смекчаване на предходната съгласна): *[ичумìк, жуф, жу̀ва̀к, чул ’àк]* (Стойков 1993: 210). Тотоманова обяснява случаите на лабиализация на неударено [и] в родопския диалект най-вече със сегментния контекст – гласната [и] се намира в контакт с лабиален звук, а предходната съгласна се палатализира: *правих [прав ’уф], ходихме – [од ’уфме]* (вж. Тотоманова 1992). Според нея замяната на [и] с [’у] в случаите, при които липсва контакт на [и] с лабиална съгласна, както например в *пристилка => пристюлка [прист ’улка], синигер => сюнюгер [с ’ун ’угер]*, се дължи на допълнителна палатализация на съгласната, предшестваща [и] (Тотоманова 1992: 22). Преход на неударено [и] в [’у] се наблюдава пред съгласните [ф] и [х] в говора на Широка лъка: *[изва̀г ’ух, хòг ’ух (изва̀дих, ходих – с диалектно преминаване на съгласната „д“ в „г“), помìсл ’ух сь]* (Стойков 1993: 134). Иванов потвърждава същия сегментен контекст на замяна на [и] с [’у] – пред съгласните [ф] и [х] (*но̀кр ’уф, во̀г ’уф (водих), хòг ’ух (ходих), мìсл ’ух, уб ’у̀ват*) (примери на Иванов 1994: 92), но въз основа на дадените от него примери може да се направи изводът, че разглежданият процес протича и пред други съгласни, напр. звучния корелат на лабиоденталната [ф] – [в]: *[уб ’у̀ват]*. Характерно за рупските говори, за говора на седмоградските българи и за тези в Мала Азия е също субституция на [и] с [’у]: *[к ’ул ’ум, й’уме, ж ’уф, ут ’у̀ва]* (Стойков 1993: 122; Иванов 1994: 160, 162). Сегментно обусловена функционална субституция на гласната [и] с гласната [у] е налице, макар и несистемно, в подбалканския и еркечкия подтип обикновено след *шушкава* съгласна *[жу̀ф, гурч’у̀ву, шупàр]*, а в подбалканския подтип се наблюдават и случаи на субституция с [’у]: *[пул ’у̀ва, ут ’у̀вт, пуч ’у̀вам]* (Младенов 1984: 111) при контакт с лабиална съгласна. Въпреки че субституцията на [и] с гласната [у] в подбалканския и еркечкия подтип е определена като проявяваща се обикновено след *шушкава* съгласна, примерите сочат, че гласната [и] е в контакт същевременно и с лабиална съгласна (*[жу̀ф]*). Това дава основание контактът на гласната [и] с лабиална съгласна да бъде определен като водещ сегментен фактор, способстващ протичането на разглеждания субституционен процес. Най-общо анализът на примерите сочи зависимост на разглеждания субституционен процес от два основни фактора: 1) сегментен и 2) супрасегментен – в болшинството от случаите гласната [и] е в неударена позиция в многосричните думи.

2.2.1.2. Субституция на гласната [и] с гласната [ъ]

В подбалканския говор предната гласна [и] може да бъде заменена от задната гласна [ъ], като този процес е съпроводен с палатализиране на предшестващата я съгласна: *[ìст ’ъ̀на, с’у̀тр ’ъ̀на, ба̀б ’ъ̀н]* (Стойков 1984: 117), *[ту̀рч ’ъ̀н, с’у̀тр ’ъ̀н, фто̀рн ’ъ̀к]* (Иванов 1994: 79). Важно значение за промяна

в гласежа на [и] в [’ъ] имат две условия: 1) гласната [и] е неударена, 2) тя се намира пред твърди срички или съгласни в следударено положение в суфиксите *-ин, -ина, -ино* и *-ик*: [т’урч’ън, бъл’гар’ън; ìст’ъна, с’утр’ъна; б’аб’ън, пунд’елн’ък, ф’т’орн’ък] (Стойков 1993: 117). Фонетичната промяна неударено [и] => [ъ], без палатализиране на предходната съгласна, е особено характерна за говора на Широка лъка: [в’съдо, год’инъ, н’ивътъ, лив’адътъ, у’лъца] (Мирчев 1978: 147), [др’ебнъ, кр’авъ (крави), в’съдк, ж’енъ (жени) к’амънъ] (Стойков 1994: 133), [м’омъ, ж’енъ] (Иванов 1994: 92). Стойков обяснява този процес с редукия, която е следствие от изравняването на старата гласна ери (ы) с [и]. В ударено положение гласната „ы“ се е изравнила с [и], а в неударено положение с [ъ] „и е повела със себе си неудареното „и“ (стб. *крав’ы > кр’авъ, жен’ы > ж’енъ*), а по тях и *у’лица > у’лъца, гр’аницы > гр’анъць*“ (Стойков 1994: 134). Субституция на [и] с [ъ] се наблюдава също във видинско-ломския говор, в който застъпник на стб. гласна ь е еровата гласна [ъ]: [ед’ън] (Иванов 1994: 117). В солунския говор застъпник на стб. ы е гласната [ъ] и е налице субституция на [и] с [ъ]/[’ъ]: [бъл, сън (*син*), скр’ъл (*скрил*), в’ъме (*виме*)], а случаите със запазена гласна „ы“ са малко: [в’ы], [м’ы], [ст’ары] (Иванов 1994: 111). Разгледаните диалектни форми могат да се интерпретират като резултат от функционална субституция на гласната [и] с гласна [ъ] спрямо нормативната форма на езика, като роля при нейното протичане имат, в зависимост от говорите, позицията на гласната [и] спрямо ударението и етимологичния фактор.

2.2.2. Субституция на тясната гласната [и] с широка гласна

2.2.2.1. Субституция на гласната [и] с гласната [е]

Известно е, че в някои български говори се наблюдават случаи на т.нар. „обратна редукия“, т.е. разширяване на тясната гласна до нейния широк корелат при небрежен изговор. Тази промяна може да бъде интерпретирана, в случаите на замяна на [и] с [е], като нерегламентирана или функционална субституция: *пеницилин [пенец’ел’ин], медицина [м’еде’и’йна], интелигенция [инте’л’ег’ен’ция]* (Бояджиев 1997: 240). Подобен процес се наблюдава и под диалектно влияние: *истина [’ист’ена], кирпич [к’ер’п’и’ч], лисица [л’ес’и’ца], мириша [м’ер’и’ша]* (Стойков 1993: 212). Функционалната замяна на гласната [и] с гласната [е] може да изпълнява *фономорфологична* функция в някои говори, като служи за изразяване на мн.ч., в следните случаи:

а) *Функционалната субституция на [и] с [е] при съществителни от м.р.*

Изразяването на мн.ч. при същ. от м.р. чрез окончание [е] вместо [и] е характерна диалектна черта за мизийския говор (Младенов 1984: 107), за разградския говор (Иванов 1994: 70, 75): [пад’аре, коз’аре, страж’аре] (Иванов 1994: 75), [бъл’гар’е, друг’аре, май’сторе, буст’ане, гъл’ъбе, рък’аве] (Стойков 1993: 103; Младенов 1984: 107); [бл’ъгар’е, нар’оде, ко’кале, ко’п’аче] (Стойков 1993: 114), за пирдопския и тетевенския поддиалект (Стойков 1984: 114–115; Иванов 1994: 75, 77). В западните български говори като цяло се наблюдава употреба на окончание -е за мн.ч. при многосричните съществителни от

м.р.: [д'ругàре, уфчàре, б'иволе, чорàне] (Стойков 1993: 144, Иванов 1994: 124), напр. в ботевградския и врачанския говор ([винàре, гробàре]) (Иванов 1994: 127, 128), в гоцеделчевския (неврокопския) говор, в който обаче разглежданата на фонетично ниво субституция обикновено е *сегментно обусловена* – тя се среща често при членната форма на същ. имена от м. р. след мека съгласна: [кòн'е, нòдже, жи'òт'е (живота), к'òше] (Иванов 1994: 106). Замяна на окончанието -и с окончание -е при многосричните съществителни имена от м. р. се наблюдава още в драмско-серските говори ([д'ругàре, сèлене, с'и́нуре]) (Иванов 1994: 108), в българските диалекти в Мала Азия ([офчàре, козàре]) (Иванов 1994: 162). Свидетелство за присъствието на разглеждания фонетичен процес в развоя на българския език са писмени източници от XVI–XVII в., но вероятно той е съществувал в устната форма на езика по-рано. Още в старобългарски е имало съществителни имена от м.р., които са образували мн.ч. в номинатив, с окончание „е“ (Харалампиев 2001: 94)⁴.

б) Функционална субституция на [и] с [е] при миналите причастия на -л.

Фономорфологична субституция на гласната [и] с [е] се наблюдава не само при окончанието за м.р. мн. ч. на двусричните и многосричните съществителни имена, а окончание –е за мн.ч. имат и *миналите причастия на -л* в северозападните говори като цяло: [билè, дошлè, видèле, пелè, дàвале] (Стойков 1993: 146), в тетевенския говор: билè, отишлè, брàле, дàле, носилè (Стойков 1993: 115), в мизийските говори, в които окончанието [е] за мн.ч. е *под ударение*: [билè] *вм. били, [дошлè] вм. дошли, [мужлè] вм. можли* (Стойков 1993: 103; Иванов 1994: 77).

в) Функционална субституция на [и] с [е] при съществителни и прилагателни имена от ж.р.

Функционална субституцията на [и] с [е] се наблюдава при формите за мн.ч. на съществителните и прилагателните имена от *ж. р.* в северозападните български говори ([мòме, жèне, р'и́бе, р'у́ке, белè]) (Иванов 1994: 115), както и в пограничните български говори [жèне, сèстре, белè, жл'ътè, църнè] (Стойков 1993: 165, Иванов 1994: 121), в северните български говори на Вардарска и Егейска Македония: [голèме, к'у́ке, бèле, сл'и́ве] (Стойков 1993: 171), в тетовския говор: [глàве, д'упке, жèне, кра́ве] (Стойков 1993: 172). В трънския, брезнишкия, западнобелоградчишкия е налице същият вид субституция на тясната гласна [и] с широката гласна [е]: [н'иве, ливàде, кòзе] (Иванов 1994: 118, 119, 120), както и в българските говори в Южна Албания: [чèшме, жèне] (Иванов 1994: 153). Тази замяна може да бъде определена като фономорфологична.

2.2.2.2. Субституция на гласна [и] с гласна [а]

⁴ Независимо от етимологичния характер на окончанието -е, използвано за мн. ч. при същ. от м.р. в разглежданите случаи, несъответствието с книжовната норма, която е наложила окончание -и, би могло на фонетично ниво да се разглежда като субституция на един звук с друг.

Функционалната субституция на [и] с [а] има фонеморфологична функция и изразява мн.ч. при прилагателни имена от *среден род* в пограничните говори, в северозападните български говори: [*добрà децà, големà селà*] (Стойков 1993: 165; Иванов 1994: 115).

2.3. Функционална субституция на тясната гласна [и] с [ы]

Една от специфичните черти на тихомирския говор е наличието на фонема [ы], която не е част от съвременната българска фонологична система. „Тази гласна се смята за една от най-типичните в старобългарския език“ (Тилков 1983: 311). Става въпрос за запазена архаична черта на българския език, тъй като в тихомирския говор, както и в други български говори гласната [ѣ] не се е развила до гласната [и]. Преходът на [ѣ] в [и] е от типа на спонтанните промени и засяга гласната [ѣ] независимо от фонетичното ѝ обкръжение (Стойков 1993, цит. по Тилков 1983: 312), независимо от позицията ѝ спрямо ударението (Тилков 1983: 312–313). От гледна точка на нормата употребата на гласната [ы] вместо гласна [и] е неправилна и неприемлива и би могла да се интерпретира като субституция на регламентирано [и] с [ы]: [*был, быва дабытък, изриваме*] – замяната на [и] с [ы] се извършва в коренната гласна на словоформата, но тя е налице и при замяна на [и] с [ы] в окончанието за мн. ч. в именителен падеж на имената от ж. р.: [*гlàвы, крàвы, басмы, мастìкы*] (Холиолчев 1984: 136; Тилков 1983: 313), в окончанието на прилагателните имена в мн. ч. в трите рода: [*сìны, бèлы, жòлты, стàры*] (Тилков 1983: 314; Холиолчев 1983: 136), в окончанията на причастията (Холиолчев 1983: 136), поради което би могла да бъде определена като фонеморфологична по вид в последните случаи.

Идентични промени се наблюдават в смолянския говор, в южната част на говора, предимно у мохамеданите в някои села като Бориково, Долен, Смилен, Киселичево, Могилица и др. [*выкам, жыто, мышка, пытам, сырене, рыза, пары, кòзы, крàвы*] (Стойков 1993: 130, Иванов 1994: 90). В западнородопския говор като цяло гласната [ы] се употребява вместо стб. ѣ: [*сын*], [*ты*] (Иванов 1994: 101), процес, който Иванов обяснява като ограничаване на употребата на [и] в резултат на „многобройни случаи с гласна ы на етимологично място“ (Иванов 1994: 101). Това е довело до използване на вторична гласна ы след всички съгласни с изключение на задноезичните [г, к, х] (Иванов 1994: 101). В павликянския говор се наблюдават следи от [ы] и случаи на преход на [и] под ударение в [ы]: [*выка, выно, едын, рыза*] (Стойков 1993: 138). В някои говори на отделни села, като този на с. Певец, Търговищко, който е от мизийски тип, този на с. Гостилица, Дряновско, който е от балкански тип, и др. гласната [ы] е факултативен вариант на гласната [и]: [*быстър – бистър, высок – висòк, быба – рйба, сын – сйн, тыква – тйква*] (Стойков 1993: 209). В мизийските говори са запазени следи от стб. [ѣ] и вторична гласна [ы]: [*рыба, ты, был, жыф, чисто*] (Иванов 1994: 68). Следи от стб. [ѣ] и вторична гласна

[ы] вместо [и] в силна позиция се пазят и в шуменския говор: [*сырене, ты, сынове*] (Иванов 1994: 68), както и в банатския говор: *сын, рыза, жены*, но освен преход на [и] в [ы] се наблюдава също и преход на [и] в [ъ]: *пысму, отыва, бъл съм* (Стойков 1993: 195).

2.4. Функционална субституция на гласната [и] със съгласна

Функционалната замяна на [и] с [й] е свързана с консонантизиране на гласната [и]. Този вид субституция е една от най-широко разпространените и се определя като общобългарско явление (Холиолчев 1984: 179). Тя се наблюдава предимно в средата или в края на думата след гласна: [*мòйте*] (мòите => мòйте), [*купàйш*] (копаеш => копайш => копейш), [*ста̀й*] (стаи => стай)] (Холиолчев 1984: 179). Във втория пример е налице първоначална редукция на [е] в [и], последвана от консонантизация на [и] в [й]. Причина за протичане на наблюдавания процес би могла да бъде вътрешно присъщата (интринсекна) характеристика на гласната [и] – тя има най-малка абсолютна дължина спрямо останалите гласни (Стойков 1966, цит. по Холиолчев 1984: 177–178).

Заклучение

Функционалната субституция на френската затворена гласна [i] и на българската тясна гласна [и], характерна за устната практика на двата езика, се наблюдава предимно под диалектно влияние. В някои местни говори на френския език (Елзас, Нормандия), както и в неговата белгийска и канадска разновидност, нефонологичната промяна на гласната [i] води до замяната ѝ с нейния контекстуален вариант [I]. Установяват се два вида субституция на [i] с дългата гласна [i:]: 1) фонологична и фономорфологична. Фонологичната субституция на [i] с дългата гласна [i:], от една страна, се проявява като **позиционна трансфонологизация** – служи за изразяване на признака звучност на финална краесловно обеззвучена съгласна, а от друга страна, като **позиционна трансфонематизация** – компенсира изпадане на звук в дадена прозодична позиция. Фономорфологичната субституция на [i] с [i:] служи за изразяване на ж. р. и на мн. ч. на съществителните и прилагателните имена в говора на Шампан, Бургундия, Южна Лотарингия, в белгийския, в швейцарския, в канадския вариант на френския език: *ami* [ami] – *amie* [ami:]. Субституцията на гласната [i] с [ε] е с ограничена проява („ouï“ => „ouais“ [wε]). Гласната [i] или сегментният отрязък [ij] могат да бъдат заменени с полусъгласната [j] в южния френски говор ([grjɛf]). В устната практика на българския език гласната [и] е обект на много повече субституционни процеси, отколкото френската гласна [i]. Дългата гласна [и:], която е неин субституент в някои български диалекти, компенсира изпадането на различни съгласни в импловивна позиция (правихме => прави'ме [правй:ме]) и субституционният процес се проявява като **позиционна трансфонематизация**. В българските диалекти гласната [и] се заменя от всички български гласни, без [o], и се наблюдават следните промени:

1) субституция на [и] с [у] (в подбалканския и еркечкия подтип) или с [’у] (в шумения, родопските, тракийските говори и др.); 2) субституция на [и] с [ъ] (в говора на Широка лъка, в солунския, във видинско-ломския), както и с [’ъ] (в подбалканския говор); 3) субституция на [и] с [е] – фонеморфологична (в мизийския, разградския, пирдопския, тетевенския говор, в западните български говори и др.); 4) субституция на [и] с [а] – фонеморфологична (в пограничните говори, в северозападните български говори, в павликянския говор и др.). Наблюдават се случаи на замяна на [и] от съгласната [й], както и от гласната [ы] – в последния случай тя може да се прояви както в коренната гласна, така и като фонеморфологична (в тихомирския говор, отчасти в смолянския говор).

Фонетичните фактори, които обуславят субституционните процеси при френската фонема [i] и при българската [и], действат на следните фонетични нива: 1) субсегментно ниво – фонологични параметри на фонемата (напр. вид на съгласната, затваряща сричката при реализиране на алофона [I]; интрасекна дължина на гласната [и] – най-малка абсолютна дължина спрямо останалите гласни, което спомага за замяната ѝ със съгласната [й]); 2) сегментно ниво – контекстуална сегментна обусловеност при употреба на алофони и при субституция на гласните [i] и [и]; 3) сричково ниво – вид на сричката; 4) супрасегментно ниво – позиция на субституента спрямо ударението.

В някои случаи на разглеждания субституционен процес се наблюдава комбинирано действие на фактори от различни фонетични нива (сегментно-акцентно, сричково-акцентно), при други – фонеморфологична обусловеност, при трети – етимологична обусловеност.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Амби 2005:** *Hambye, Ph.* La prononciation du français contemporain en Belgique. Variation, normes et identités. Online: http://dial.academielouvain.be/downloader/downloader.py?pid=boreal:4883&datastream=PDF_01 (10.10.2013).
- Белцунг 2008:** *Beltzung, J.-M.* L’allongement compensatoire dans les représentations phonologiques – nature, contraintes et typologie. Online: http://jeanmarc.beltzung.free.fr/?page_id=3 (12.11.2018).
- Биго 2013а:** *Bigot, D., R. Papen.* Sur la «norme» du français oral au Québec (et au Canada en général) – Langage et société 4 (N° 146): Éditions de la Maison des sciences de l’homme, p. 115 à 132.
- Биго 2013б :** *Bigot, D. R. Papen.* Les variétés de français de l’Ouest canadien : perspectives linguistiques. Online: http://uoh.concordia.ca/sociolinguistique/res/module3_1.pdf (17.02.2020).
- Бояджиев 1997:** *Бояджиев, Т., Д. Тилков.* Фонетика на българския книжовен език. В. Търново: „Абагар“. [Boyadzhiev 1997: Boyadzhiev, T., D. Tilkov. Fonetika na balgarskiya knizhoven ezik. V. Tarnovo: “Abagar”].
- Бюси 2016:** *Bussi, M.* Le temps est assassin. Presses de la Cité.

- Валтер 1982.** *Walter, H.* Enquête phonologique et variétés régionales du français. Paris: PUF, coll. Le linguiste.
- Валтер 2012:** *Walter, H.* De la diversité phonologique à la dynamique dans les usages régionaux du français. – In: *Annales de Normandie* № 2. p. 203 à 211. Online: <https://www.cairn.info/revue-annales-de-normandie-2012-2-page-203.htm>
- Дюран 2009:** *Durand, J.* Essai de panorama critique des accents du midi. Baronian, L., Martineau, F. (éds.). – In: *Le français, d'un continent à l'autre : Mélanges offerts à Yves Charles Morin.* Collection Les Voies du français. Québec : Presses de l'Université Laval, pp 123–170.
- Жобов 2004:** *Жобов, Вл.* Звуковете в българския език. София: ИК „СЕМА РШ“. [Zhobov 2004: *Zhobov, Vl.* Zvukovete v balgarskiya ezik. Sofia: IK „SEMA RSH“.]
- Иванов 1994:** *Иванов, Й.* Българска диалектология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски. [Ivanov 1994: *Ivanov, Y.* Balgarska dialektologiya. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski.]
- Карон 2014:** *Caron, Ph.* La perte des quantités vocaliques dans le français de référence 1680-1914 un problème de dialectologie urbaine? – In: Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF 2014 SHS Web of Conferences. Online: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2014/05/shsconf_cmlf14_01034.pdf (14.09.2019).
- Картон 1983:** *Carton, F. M. Rossi, D. Autesserre, P. Léon.* Les accents des Français. Paris: Hachette.
- Мартен 1997:** *Martin, P.* Manuel de phonologie fonctionnelle. Québec: Université Laval.
- Мирчев 1978:** *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език. София: Изд. „Наука и изкуство“. [Mirchev 1978: *Mirchev, K.* Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Sofia: Izd. „Nauka i izkustvo“.]
- Младенов 1984:** *Младенов, М.* Характеристика на говорите в Добруджа. – В: Помагало по българска диалектология. София: Изд. „Наука и изкуство“, с. 100–127. [Mladenov 1984: *Mladenov, M.* Harakteristika na govorite v Dobrudzha. – In: Pomagalo po balgarska dialektologiya. Sofia: Izd. „Nauka i izkustvo“, s. 100–127.]
- Пол 1983:** *Pohl, J.* Quelques caractéristiques de la phonologie du français parlé en Belgique. – *Langue française*, n°60, 1983. Phonologie des usages du français. pp 30–41.
- Риалан 1993:** *Rialland, A.* L'allongement compensatoire: nature et modeles. – In: Bernard Laks & Annie Rialland (eds.), *Architecture des représentations phonologiques.* Editions du CNRS. Collection Sciences du Langage, pp 59–92.
- Риан 2003:** *Ryan, R.* Particularités phonétiques et phonologiques d'un parler acadien de l'Île-du-Prince-Edouard (Canada). – In: *El texto como encrucijada: estudios franceses y francófonos / coord. por Ignacio Iñarrea Las Heras, María Jesús Salinero Cascante,* Vol. 2, pp. 123–130.
- Сабно 2013:** *Sabio, F.* Phonétique, phonologie, écriture. Online: <http://lecrpe2015.e.l.f.unblog.fr/files/2013/08/phonologie-et-phonetique1.pdf> (21.06.2019).
- Стойков 1966:** *Стойков, С.* Увод във фонетиката на българския език. София. [Stoykov 1993: *Stoykov, S.* Uvod vav fonetikata na balgarskiya ezik. Sofia.]
- Стойков 1993:** *Стойков, С.* Българска диалектология. София: Изд. на БАН. [Stoykov 1993: *Stoykov, S.* Balgarska dialektologiya. Sofia: Izd. na BAN].

- Тилков 1983:** *Тилков, Д.* Изследвания върху българския език. София: „Наука и изкуство“. [**Tilkov 1983:** *Tilkov, D.* *Izsledvaniya varhu balgarskiya ezik.* Sofia: Izd. „Nauka i izkustvo“].
- Тотоманова 1992:** *Тотоманова, А.-М.* Из българската историческа фонетика. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [**Totomanova 1992:** *Totomanova, A.-M.* *Iz balgarskata istoricheska fonetika.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”].
- Франкар 2008:** *Francard, M.* Variétés de français en Belgique. – In: *La langue française dans sa diversité.* Quebec: Deschamps, pp 39–59.
- Франкар 2010:** *Francard, M.* Variation diatopique et norme endogène. Français et langues régionales en Belgique francophone. – *Langue française* 3 (n° 167), pp 113–126.
- Харалампиев 2001:** *Харалампиев, Ив.* Историческа граматика на българския език, В. Търново: Изд. „Фабер“. [**Haralampiev 2001:** *Haralampiev, Iv.* *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik,* V. Tarnovo: Izd. “Faber“].
- Холиолчев 1984:** *Холиолчев, Хр.* Българските говори в беломорска Тракия и Мала Азия. – В: *Помагало по българска диалектология.* София: „Наука и изкуство“. с. 128–134. [**Holiolchev 1984:** *Holiolchev, Hr.* *Balgarskite govori v belomorska Trakiya i Mala Aziya.* – In: *Pomagalo po balgarska dialektologiya.* Sofia: “Nauka i izkustvo“. s. 128–134].